

Agnieszka Madeja, Jagna Malejka

Uniwersytet Śląski
Katowice

Program komputerowy jako pomoc w nauczaniu frazeologii języka polskiego

W 1993 roku w Szkole Języka i Kultury Polskiej Uniwersytetu Śląskiego zaczęto zastanawiać się nad możliwościami wykorzystania komputera jako pomocy glottodydaktycznej. W czasie rozmów i dyskusji zrodził się pomysł opracowania programu komputerowego wspomagającego nauczanie języka polskiego jako obcego.

Jako pierwszy powstał *Grampol* – program zawierający około 6000 przykładów, z których korzysta się w ćwiczeniach sprawdzających opanowanie fleksji języka polskiego. Są to ćwiczenia testujące umiejętności praktycznego wykorzystania wiedzy o alternacjach, odmianie rzeczowników i czasowników. W *Grampolu* ćwiczenia łączą elementy wszystkich poziomów systemu języka – fonologii, morfologii i składni, co szczególnie widoczne jest w zestawach sprawdzających znajomość aspektu, strony biernej, trybu rozkazującego, przypuszczającego i imiesłówów. Program działa już w wersji 3.0 dla *Windows* i można go znaleźć na stronach internetowych Szkoły (<http://sjikp.us.edu.pl>). W wersji przeznaczonej do sprzedaży zaopatrzonej jest także w książeczkę zawierającą kompletny zestaw tabel fleksyjnych.

W niedługim czasie powstał projekt drugiego programu, który miał na celu pomoc w nauce frazeologii polskiej. Tworzono go z myślą o studentach średnio zaawansowanych i zaawansowanych. Na początku najważniejszą sprawą było zorganizowanie bazy materiałowej. Zasób związków frazeologicznych w języku polskim jest, jak wiemy, ogromny. Z tego zbioru należało wybrać grupę takich frazeologizmów, które w polszczyźnie występują najczęściej, są najpowszechniejsze, a co za tym idzie – takich, które obcokrajowiec, nawet ten początkujący, mógłby używać

w codziennych aktach komunikacji, nie narażając się na niezrozumienie czy śmieszność.

Każdy rodzimy użytkownik języka ma własny, indywidualny „komplet” idiomów, którym posługuje się na co dzień. Między innymi z tego powodu zebranie bazy słownikowej do *Frazpola* zrodziło pewne trudności. Współtwórcy słownika musieli w niektórych wypadkach pójść na kompromis; nieraz oprócz sięgania do słowników konieczna była sonda wśród studentów i pracowników UŚ w celu zbadania rzeczywistego funkcjonowania i frekwencji danego frazeologizmu w języku polskim. W wielu wypadkach definicja słownikowa nie pokrywała się ze znaczeniem, jakie proponowali sondowani. Dotyczy to przede wszystkim definicji wyzyskanych ze *Słownika frazeologicznego języka polskiego* Stanisława Skorupki, który jest najobszerniejszym, jak do tej pory, zbiorem polskich wyrażen idiomatycznych. W chwili obecnej słownik ten wydaje się już trochę przestarzały; definicje związków frazeologicznych tam podane bardzo często nie zgadzają się z kompetencją językową współczesnych użytkowników języka (bierzemy tu pod uwagę naszych respondentów, czyli studentów polonistyki i filologów polskich). Przesunięcia semantyczne w obszarze frazeologii, które są widoczne w języku pokolenia młodych Polaków, odzwierciedla już najnowszy słownik języka polskiego – *Inny słownik języka polskiego* pod redakcją Mirosława Bańki; np. *masz babo placek* w *Słowniku frazeologicznym* Stanisława Skorupki jest definiowane jako: „wykrzyknienie wyrażające stwierdzenie tego, co było do przewidzenia”; natomiast w *Innym słowniku języka polskiego* frazeologizm ten określa zjawisko nieprzewidziane: „Mówimy *masz babo placek*, gdy nieoczekiwanie pojawił się jakiś problem”. Można więc obecnie powiedzieć o postępującym procesie dezaktualizacji *Słownika frazeologicznego języka polskiego* Stanisława Skorupki.

Nie jest to jedyny związek frazeologiczny, w którym tego typu przesunięcia semantyczne nastąpiły. Najciekawsze jest to, że pojawiły się one w ciągu dwudziestu lat, jakie dzielą wydania tych słowników. Świadczy to niewątpliwie o żywotności języka, widocznej również we frazeologii. Pewne frazeologizmy, które były popularne parę lat temu, we współczesnej polszczyźnie są rzadziej używane albo wręcz są nieznane młodszemu i najmłodszemu rodzimemu użytkownikom języka (np.: *heca na czternaście fajerek* – ‘dobra zabawa, ciekawe, zabawne wydarzenie’, *mleko chrzczone* – ‘mleko rozcieńczone wodą; oszukiwać kogoś’, *szyć komuś buty* – ‘szkodzić komuś, intrygować przeciwko komuś’, *załatwić coś przez bufet* – ‘załatwić coś w sytuacji towarzyskiej, przy alkoholu’). Sporo związków frazeologicznych funkcjonuje w języku biernie – istnieją one wprawdzie w starszych tekstach i są zrozumiałe, jednak są bardzo rzadko używane, szczególnie właśnie przez młode pokolenie (*nowa miotła*

– 'nowy, gorliwy zwierzchnik', *kłuć w zęby* – 'nie smakować', *nos się komuś wydłużył* – 'posmutnieć, stracić humor', *nosić koszulę w zębach* – 'być dzieckiem', *chować coś pod korcem* – 'ukrywać coś, starać się zataić, utrzymywać w tajemnicy').

W bazie słownikowej trzeba zamieścić frazeologizmy używane w sytuacjach oficjalnych oraz takie, które są używane w mowie potocznej. Ćwiczenia mające na celu wyczerpanie obcokrajowców na istnienie tego typu niuansów wymagają aktywnego udziału lektora. Dlatego przed poznaniem studentów z *Frazpołem* wskazany byłby krótki wykład socjolingwistyczny obrazujący zróżnicowanie związków frazeologicznych w zależności od sytuacji ich wykorzystywania. Studentom należy zwrócić uwagę na fakt występowania związków frazeologicznych o tym samym znaczeniu, ale odmiennym nacechowaniu emocjonalnym. Szczególnie powinno się uwrażliwiać na to studentów zaawansowanych, od których wymaga się wyższej kompetencji językowej i którzy nie zawsze są usprawiedliwiani z tego typu błędów, zwłaszcza wtedy, gdy nie rozmawiają z lektorem, ale z innym użytkownikiem języka, który nie jest znanym ze specyfiką nauczania języka rodzimego jako obcego. Przykładami tego typu zróżnicowania są następujące frazeologizmy: *robić z gęby cholewę*, *obećcywać gruszki na wierzbie*, *rzucić słowa na wiatr* – wszystkie wymienione tu idiomy bywają używane w sytuacjach, kiedy ktoś nie dotrzymuje słowa; nie użyjemy jednak wyrażenia *robić z gęby cholewę* w kontakcie oficjalnym. Podobnym przykładem są wyrażenia: *wcisnąć kit*, *wcisnąć ciemnotę*, *robić komuś wodę z mózgu*.

Wydawać by się mogło, że frazeologii można uczyć studentów dopiero od poziomu średnio zaawansowanego; jednak w praktyce proste związki frazeologiczne wprowadza się już na zajęciach dla początkujących (oczywiście nie na poziomie zerowym), na takiej samej zasadzie jak wprowadza się nowe leksemy. W ten sposób warstwa idiomatyczna języka zostaje naturalnie wszczepiona w kompetencję komunikacyjną osoby poznającej jakiś język obcy. Związki, których można uczyć studentów początkujących, to np. takie, które zawierają element porównawczy: *pracowity jak mrówka*, *głupi jak osioł*, *wierny jak pies*, *dumny jak paw*; można je wprowadzać równolegle z przymiotnikami nazywającymi cechy charakteru. Stosunkowo wcześniej można wprowadzać również te związki frazeologiczne, które bardzo często są używane w codziennej komunikacji, szczególnie gdy zależy nam na tym, żeby osoby uczące się języka obcego potrafiły się porozumieć w sytuacjach życiowych poza salą lekcyjną. Mamy na myśli takie związki, jak: *zawracać komuś głowę*, *machnąć na coś ręką*, *zajść za skórę*; można je wprowadzać w trakcie prostych ćwiczeń komunikacyjnych (np. scenek) lub po prostu używając ich w czasie zajęć.

We *Frazpolu* są trzy rodzaje ćwiczeń sprawdzających znajomość frazeologii polskiej: **lekcja**, **test** i **gra**. W **lekcji** i **teście** użytkownik może wybrać jakiś zestaw, w którym znajduje się 10 przykładów. W wypadku lekcji wykonuje 10 przykładów, dopóki wszystkich nie zrobi poprawnie, z kolei w **teście** podliczane są poprawnie i błędnie wykonane przykłady. Nieco inaczej wyglądają ćwiczenia w opcji GRA. Student ma możliwość wykonywania ćwiczeń, dopóki nie popełni błędu; w razie błędnej odpowiedzi gra zostaje przerwana i wszystko trzeba zaczynać od nowa. Jest to zabawa, w której stopniowany jest poziom trudności, tzn. student w trakcie ćwiczeń przechodzi od prostszych do trudniejszych idiomów.

W **lekcji** i **teście** możliwych jest 5 typów ćwiczeń. Pierwsza grupa to **wybór znaczenia**. Ćwiczenia te polegają na utrwalaniu właściwych znaczeń związków frazeologicznych. Ponieważ znaczenie związku frazeologicznego nie jest równe sumie znaczeń poszczególnych jego składników, student nie jest w stanie sam rozszyfrować znaczenia wszystkich idiomów. Dlatego dobrą drogą do utrwalenia warstwy frazeologicznej języka jest właśnie powtarzanie idiomów razem z ich znaczeniami. W ćwiczeniach podany jest kompletny, poprawny idiom oraz dwa znaczenia (poprawne i błędne) – zadaniem ćwiczącego jest wskazanie rzeczywistego znaczenia danego związku frazeologicznego, np.: *urodzony w niedzielę* to: 1) ktoś leniwy, bojący się pracy lub 2) ktoś, kto ma szczęście od urodzenia.

Kolejny typ ćwiczeń to **wybór składnika**: spośród dwóch podanych wyrazów należy wybrać ten, który po wstawieniu utworzy poprawny związek frazeologiczny, np.: *co ma ... do wiatra*, podane są możliwości: *piernik*, *sernik*. W tym typie ćwiczeń zawsze podana jest prawidłowa forma fleksyjna uzupełnianego składnika; zadanie studenta sprowadza się do właściwego wybrania składnika. Celem takich ćwiczeń jest uświadomienie studentowi, że frazeologizmy są takimi związkami, w których pominięcie jakiegokolwiek składnika albo jego zamiana powodują rozbicie jego struktury, w efekcie czego otrzymalibyśmy grupę wyrazów pozbawioną całościowego znaczenia. Jeżeli student ma do wyboru dwa składniki np.: *zejść na ... (psy, koty)*, to wybierając składnik *koty*, tworzy grupę wyrazów *zejść na koty* pozbawioną w ogóle sensu.

Zadanie ćwiczącego może polegać także na wstawianiu odpowiedniej formy gramatycznej składnika – opcja **wstawianie formy składnika**. Jeden ze składników związku podany jest w formie mianownika liczby pojedynczej lub bezokolicznika, np. *nie dla (pies) kielbasa, nie taki diabeł straszny, jak go (malować)*.

Kolejny typ ćwiczeń to **wstawianie składnika**. Na ekranie pojawia się związek frazeologiczny pozbawiony jednego składnika. Zadaniem ćwiczącego jest wstawienie brakującego wyrazu. Trudność polega na tym,

że ćwiczący nie ma żadnej podpowiedzi, jak to było w wypadku **wyboru składnika**, sam musi znaleźć odpowiedni składnik, odwołując się do własnej kompetencji językowej, np.: *każdy ... ma dwa końce*.

Ostatnim z typów proponowanych ćwiczeń jest **wstawianie wyrazu** do zdania. Związek frazeologiczny jest wkomponowany w zdanie i zadanie studenta polega na uzupełnieniu niepełnego frazeologizmu, np.: *Nie uda ci się rozwiązać tego problemu, ... muru nie przebijesz*. Ćwiczenie to jest bardzo ważne, gdyż pokazuje, jak frazeologizm usytuować w kontekście.

Bardzo istotnym elementem programu jest **słownik**. Opcja ta pełni funkcję pomocy, z której ćwiczący zawsze może skorzystać w razie jakichś wątpliwości. W wypadku frazeologii nie jest możliwe stworzenie pomocy składającej się z tabel, wykresów i reguł, jak było w programie *Grampol*, gdyż nie ma tak wyraźnych zasad rządzących tą warstwą języka. Słownik, zbudowany na bazie materiałowej, oprócz pełnego brzmienia związku frazeologicznego podaje także jego znaczenie. Słownik ma trzy różne odmiany.

Po pierwsze, jest to **słownik alfabetyczny**, czyli alfabetyczny spis wszystkich związków frazeologicznych zawartych w programie. Aby znaleźć dany frazeologizm, wystarczy wpisać pierwszą literę pierwszego wyrazu tego związku.

Druga możliwość to **słownik gniazdowy**, za pomocą którego wyszukuje się frazeologizmy przez wpisanie któregoś z rzeczowników lub czasowników występujących w danym związku wyrazowym, np. jeżeli wpiszesz rzeczownik *bieda* pojawią się w kolejności alfabetycznej następujące frazeologizmy: *bieda aż piszczy, klepać biedę, napytać sobie biedy*.

Trzeci ze słowników to **słownik znaczeniowy**. Frazeologizmy zostały pogrupowane według uogólnionych znaczeń, które niosą. Po wpisaniu hasła, np. wyrazu *bezsilność*, komputer wyświetla wszystkie frazeologizmy, które zostały do takiego pola przyporządkowane: *pluć sobie w brodę, ręce opadają, szukać dziury w całym, szukać igły w stogu siana, walczyć z wiatrakami*.

Program *Frazpol* istnieje na razie w wersji roboczej. Cały czas modyfikowana jest baza materiałowa. Definicje związków frazeologicznych zamieszczone w programie przekształcane są w stosunku do definicji słownikowych tak, aby były zrozumiałe także dla studentów na poziomie podstawowym i średnio zaawansowanym. Program zostanie także poszerzony o indeksy grup znaczeniowych i gniazdowych, z których będzie można korzystać w opcjach słownika.